

Józef Żuk, Stanisław Stańko

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Rola gospodarstwa rodzinnego w restrukturyzacji polskiego rolnictwa

Wstęp

Rolnictwo i gospodarka żywnościowa oraz rozwój obszarów wiejskich bez wątpienia należą do najważniejszych problemów przyszłych negocjacji związanych z uzyskaniem pełnego członkostwa Polski w strukturach europejskich. Proces integracyjny polskiego rolnictwa z rolnictwem krajów Unii będzie łatwiejszy, gdy zostanie stworzony kompleksowy i logiczny program dostosowawczy możliwy do wdrożenia w najbliższych latach do praktyki. Brak takiego programu i perspektywicznego spojrzenia, a przede wszystkim działań wyprzedzających w sektorze rolnospożywczym może utrudnić i znacznie opóźnić procesy integracyjne oraz spowodować poważne zaburzenia w całej gospodarce. Należy bowiem pamiętać, że Wspólna Polityka Rolna podlega ciągłym zmianom i przeobrażeniom uwarunkowanym zarówno wewnętrznymi celami Unii, jak i liberalizacją handlu światowego.

Proces integracji Polski z Unią Europejską powoduje nowe uwarunkowania rozwoju całej gospodarki, a w szczególności rozwoju rolnictwa i gospodarki żywnościowej. Stwarza to z jednej strony dla naszego kraju wielkie szanse, z drugiej zaś wiele wyzwań, którym należy sprostać. Konieczna jest bowiem pełna modernizacja całego sektora rolnego oraz dostosowania systemu prawnego, organizacyjnego, strukturalnego oraz ekonomicznego do wymogów Wspólnej Polityki Rolnej Unii Europejskiej. Z tego wynikają koszty koniecznych przemian i organizacyjno-prawnych dostosowań do mechanizmów unijnych.

W procesie integracyjnym konieczne jest przygotowanie strategii i taktyki postępowania w kolejnych etapach dostosowawczych przede wszystkim w sferze polskiego ustawodawstwa i jego wdrożenia do praktyki w celu upodobnienia rozwiązań do struktur europejskich w rolnictwie [6]. Jedną z najważniejszych barier,

jakie musi pokonać polska wieś i cała gospodarka, jest restrukturyzacja przestarzałej obecnie struktury agrarnej oraz rozwój gospodarstw rodzinnych i obszarów wiejskich.

W gospodarstwach rodzinnych, jako podstawowych jednostkach produkcyjnych w rolnictwie, występują obecnie istotne ograniczenia i trudności przystosowania produkcyjnego do wymogów rynku krajowego i międzynarodowego. Część ograniczeń wynika z charakteru gospodarki rodzinnej, np. zbyt małej skali produkcji, braku nowoczesnych technologii wytwarzania, wielostronności, a tym samym rozdrobnienia produkcji, niskiej intensywności, często niskiej jakości itp. Wobec ograniczonego zakresu możliwości pełnej restrukturyzacji rolnictwa, wynikającej z obiektywnych przesłanek, coraz ważniejsze stają się różnorodne możliwości przezwyciężania ograniczeń wynikających z charakteru i skali gospodarstwa chłopskiego (rodzinnego).

Gospodarstwa rodzinne (indywidualne) charakteryzują się wieloma unikalnymi cechami, których trwałość przynosi określone korzyści całej gospodarce. Do ważniejszych z nich należą:

- powiązanie funkcji produkcyjno-ekonomicznych gospodarstwa rolniczego z gospodarstwem domowym oraz życiem i bytowaniem rodziny,
- duża odporność na niekorzystne zmiany i wielka elastyczność w zakresie organizacji produkcji,
- zarządzający gospodarstwem rodzinnym jest zarazem wykonawcą podjętych decyzji, przez co spełnia w gospodarowaniu zasadę „zbieżności myśli i ręki”,
- zdolność do łączenia tradycji z nowoczesnością w procesach gospodarczych,
- stwarzanie członkom rodziny poczucia bezpieczeństwa i samorealizacji przez dochód z pracy,
- funkcjonowanie w przestrzeni, co sprawia, że są stymulatorem równomiernego rozmieszczenia sieci osiedleńczej ludności na obszarze całego kraju.

Powstają zatem uzasadnione następujące pytania związane z koncepcją rozumienia i perspektywami rozwojowymi gospodarstw rodzinnych:

- Czy gospodarstwa rodzinne mają szanse sprostania nowym wyzwaniom rynkowym?
- Jaka wielkość i struktura produkcji, poziom intensywności oraz funkcjonowanie gospodarstwa zależne są od specyficznych cech gospodarstwa rodzinnego?
- W jakim zakresie relacje zachodzące w gospodarstwie zmieniają się w zależności od tego, jak gospodarstwo dostosowuje się do systemu rynkowego?
- jakie są cele, aspiracje i szanse osób żyjących i pracujących w gospodarstwie?

- w jaki sposób ewentualna niestabilność rodziny i jej celów wpływa na stan obecny i przyszłość gospodarstwa itp.?
- jakie reperkusje rodzi przechodzenie gospodarstwa na kolejne generacje właścicieli i użytkowników?

Biorąc pod uwagę, że gospodarstwo rodzinne przekazywane jest z pokolenia na pokolenie i funkcjonuje przede wszystkim na zasadzie bezpośredniej pracy rolnika i członków jego rodziny w gospodarstwie produkcyjnym związanym bezpośrednio z gospodarstwem domowym — co oznacza powiązanie miejsca pracy z miejscem bytowania, czyli wspólnotę interesów — odpowiedź na postawione pytania, ze względu na brak jednoznacznej definicji prawnej, gospodarczej, ekonomicznej i finansowej oraz socjologicznej gospodarstwa rodzinnego, jest trudna. Wynika to m.in. ze stosunków własnościowych, wielkości gospodarstw, postaw ludności wiejskiej oraz sytuacji gospodarczej na wsi i obszarach wiejskich, ukształtowanych przez dziesięciolecia.

Rola gospodarstwa rodzinnego w przemianach wsi i rolnictwa

Według najnowszych definicji za gospodarstwo rodzinne uznaje się takie, które ma wystarczającą wielkość produkcyjną i wydajność ekonomiczną zapewniającą dochód pozwalający na zapewnienie godziwego standardu życia całej rodzinie (mieszkanie, dobre wyżywienie i warunki bytowania, opiekę zdrowotną, wykształcenie, wypoczynek, możliwość reprodukcji rozszerzonej oraz pozwalające na akumulację oszczędności na okres starości właścicieli) [2].

Gospodarstwo rodzinne musi być zatem przedsięwzięciem produkcyjnym, wystarczająco dużym by pozwolić na efektywne ekonomicznie użytkowanie maszyn i narzędzi oszczędzających pracę, zastosowanie nowoczesnych metod produkcji i zapewnienie pełnego zatrudnienia właścicielowi i jego rodzinie. Wymogi te określone w kategoriach ilościowo-jakościowych mogą być zróżnicowane w zależności od konkretnych warunków gospodarowania, kierunków produkcji, miejsca i czasu.

Zmienność w czasie i przestrzeni nie zmusza *ex definitione* do żadnych konkretnych ustaleń wielkości obszaru gospodarstw. Obszar gospodarstwa nie jest jedynym ani decydującym wyznacznikiem uzyskiwania oczekiwanych efektów. Jeżeli przyjmiemy taką definicję, to indywidualne gospodarstwo rodzinne powinno spełniać następujące warunki:

- wielkość i struktura produkcji w gospodarstwie powinna zapewnić prowadzącemu je rolnikowi i członkom rodziny pełne lub główne zatrudnienie,
- powinno być prowadzone przez rolnika, posiadającego odpowiednie wykształcenie i wiedzę zawodową, dla którego praca w gospodarstwie stanowi wyłączone lub dominujące źródło dochodów,
- powinno zapewniać rolnikowi i pracującym członkom jego rodziny parytet dochodowy równy lub nieco większy niż przeciętny dochód osiągany z pracy poza rolnictwem w danym regionie,
- powinno mieścić się w normach produkcyjnych i/lub obszarowych ustalonych przepisami prawa podatkowego.

Rodzinny charakter gospodarstwa oznacza wspólne przedsięwzięcia rodziny i powiązanie własności z poczuciem rodzinnej odpowiedzialności za trwałość i efektywność gospodarowania. Jednocześnie rolnik, sam podejmując decyzje, ponosi pełne konsekwencje swojego działania. Poszukuje informacji niezbędnych do podjęcia trafnych decyzji. Analizuje w tym celu własne przedsięwzięcia i kalkuluje ich efekty oraz opłacalność. Zachowuje więc pewną niezależność, co jest niezwykle istotne dla rodziny z ekonomicznego i psychologicznego punktu widzenia, ponosi równocześnie pełne ryzyko skutków podejmowanych decyzji. Efektem ich wykonania są wszystkie korzyści i straty związane z prowadzonym gospodarstwem.

W gospodarstwach rodzinnych gospodarowanie jest determinowane równowagą między wielkością, intensywnością i uciążliwością pracy rodziny a zadowoleniem z poziomu konsumpcji oraz rozmiaru reprodukcji rozszerzonej. Poziom tej równowagi wyznaczają głównie: wiek właściciela, liczebność rodziny, cechy osobowe, skala i struktura produkcji, czynniki społeczno-ekonomiczne, socjalne itp. Należy przy tym podkreślić, że wiele czynników warunkujących rozwój gospodarstw rodzinnych znajduje się poza rolnictwem.

Dynamiczny i poprawny rozwój sfery pozarolniczej powoduje, że wzrasta wyposażenie rolnictwa w środki produkcji, zmniejsza się uciążliwość pracy w rolnictwie. Rozwój tej sfery przyczynia się do odpływu ludności z gospodarstw rolnych, a tym samym umożliwia przemiany struktury agrarnej i kształtowanie tych przemian (zmniejszenie się liczby gospodarstw, zwiększenie ich powierzchni i skali produkcji, dochodów itp.).

Czynniki determinujące funkcjonowanie gospodarstwa rodzinnego

Cechą ekonomiczną gospodarstwa rodzinnego jest dążenie do maksymalizacji dochodu, co realizowane jest przez działania na rzecz optymalizacji relacji nakład–produkt; koszt–wartość produkcji. Każde gospodarstwo rodzinne w swym rozwoju jest coraz bardziej zależne od związków z otoczeniem zewnętrznym, rynkiem, zaopatrzeniem itp. Osłabienie tych związków lub ich brak oznacza podupadanie gospodarstwa, zmniejszenie dochodu, drogę do likwidacji.

Z ekonomicznego kryterium działania właściciela lub użytkownika gospodarstwa rodzinnego wynika, że każdego rolnika interesuje przede wszystkim poziom uzyskiwanego dochodu dyspozycyjnego. Przechodzenie zaś od zasady równowagi między nakładem pracy rodziny chłopskiej a satysfakcją z poziomu konsumpcji do zasady maksymalizacji efektu ekonomicznego z posiadanych zasobów oznacza proces przechodzenia z formy gospodarowania rodzinnego w gospodarowanie typu farmer-skiego. W wyniku tej transformacji „gospodarstwo rodzinne” staje się w swym systemie gospodarowania podobne lub tożsame z systemem gospodarowania i systemem motywacyjnym przedsiębiorstw sfery poza rolniczej [2].

Gospodarstwa rodzinne przechodzą różnorodne cykle rozwojowe i wynikające stąd konsekwencje, uwarunkowane przede wszystkim zmianami i współzależnościami, jakie występują pomiędzy rodziną a gospodarstwem oraz otoczeniem. Charakter rozwoju (cykl życiowy rodziny) i struktura rodziny określa zarówno pozytywne strony relacji gospodarstwo–rodzina (potencjał pracy, aktywność, możliwości rozwojowe, dziedziczenie itp.), jak też strony negatywne, tj. ograniczenia, jakie napotykają te gospodarstwa ze strony rodziny (zmiennie zasoby siły roboczej, niska sprawność organizacyjna, brak wystarczających kwalifikacji produkcyjnych i handlowych, często brak odpowiednich następców itp.). Powoduje to w efekcie końcowym zmienność dochodów oraz powiększanie się różnic dochodowych pomiędzy gospodarstwami i sferą pozarolniczą.

Uzasadnieniem tych stwierdzeń są wskaźniki zawarte w tabeli 1. Natomiast w tabeli 2 przedstawiono niektóre cechy produkcyjno-ekonomiczne tych grup gospodarstw. Wyjaśniają one przyczyny powstawania zróżnicowania zarówno w grupach gospodarstw, jak i w czasie. Gospodarstwa dokonujące zmian w organizacji produkcji, intensywności gospodarowania, korzystające z finansowania zewnętrznego wykazują wyższy dynamizm oraz dostosowują się do zmieniających warunków gospodarowania i rynku.

Tabela 1. Poziom dochodu dyspozycyjnego brutto w grupach gospodarstw w latach 1992 oraz 1996 [1]

Grupy dochodowe [tys. zł]	Dochód dyspozycyjny brutto [tys. zł]		Udział dochodu z działalności rolniczej w dochodzie dyspozycyjnym [%]
	na gospodarstwo	na osobę/rok [zł./miesiąc]*	
1992 rok			
< 6,5	8,5	2,5 (213)	53,3
6,5–13,0	10,8	2,6 (220)	54,0
13,0–26,0	14,5	3,0(247)	56,8
26,0–39,0	19,1	3,5(295)	65,0
> 39	33,0	6,6(550)	77,0
1996 rok			
< 6,5	3,2	1,2(99)	16,7
6,5–13,0	9,5	2,4(200)	38,4
13,0–26,0	18,0	3,6(302)	47,5
26,0–39,0	32,0	5,4(451)	50,6
>39	55,5	10,8(954)	86,2

* Dochód miesięczny na osobę poza rolnictwem wynosił odpowiednio: 1992 r. — 301 zł; 1996 r. — 395 zł.

Z danych zawartych w tabeli 1 i 2 wynika, że z gospodarstwami rodzinnymi związane są bariery produkcyjne, organizacyjne, społeczne i ekonomiczne, ograniczające rozwój tych gospodarstw. Wymienić można kilka takich zasadniczych ograniczeń, a mianowicie:

- Mała skala produkcji gospodarstwa rodzinnego i ograniczone możliwości wykorzystania ekonomiczno-organizacyjnych czynników gospodarowania wynikających z ograniczeń wewnętrznych i zewnętrznych są hamulcem wzrostu wydajności pracy, oszczędności nakładów, nowych możliwości organizacji produkcji.
- Niedostateczne zdolności do inwestycji i akumulacji gospodarstw rodzinnych; ze względu na swą wielkość lub poziom produkcji gospodarstwa nie dysponują wystarczającymi środkami, by własnymi środkami finansowymi realizować niezbędne programy inwestycyjne (budynki) lub dokonywać koniecznych zakupów środków produkcji (maszyn, urządzeń, nawozów itp.).

Tabela 2. Charakterystyka produkcyjno-ekonomiczna grup dochodowych gospodarstw badanych w latach 1992 i 1996 [1]

Wyszczególnienie		Grupy dochodowe gospodarstw [tys. zł]				
		< 6,5	6,5– 13,0	13,0– 26,0	26,0– 39,0	>39,0
Powierzchnia [ha]:	1992 r.	8,6	9,0	10,0	12,0	21,1
	1996 r.	9,4	8,7	10,7	13,7	26,6
Udział gospodarstw zwiększających obszar [%]		19,0	12,0	15,8	24,0	50,0
Udział gospod.inwestujących w latach 1992–96 [%]		47,5	51,8	75,2	84,6	100
Przeciętna wartość inwestycji 1992–96 [zł/gospod.]		5016	7794	8010	23813	33170
Udział zbóż w zasiewach [%]	1992 r.	71,9	69,4	68,5	61,1	70,2
	1996 r.	64,9	62,1	76,5	76,6	76,6
Udział gospodarstw bez towarowej produkcji:						
— bydła:	1992 r.	23,8	16,7	8,9	4,0	10,0
	1996 r.	31,0	27,7	11,9	8,0	10,0
— trzody chlewnej:	1992 r.	38,1	22,9	16,8	8,0	10,0
	1996r.	50,0	30,1	23,8	12,0	10,0
— zbóż:	1992 r.	54,8	55,4	63,3	64,0	50,0
	1996 r.	64,3	62,7	62,4	68,0	60,0
— roślinnej:	1992 r.	35,7	33,7	36,6	20,0	10,0
	1996 r.	47,7	42,2	32,7	20,0	0,0
— zwierzęcej:	1992 r.	14,3	7,2	3,0	0,0	0,0
	1996 r.	19,0	14,4	6,9	8,0	10,0
Koszty materiałowe i usługi w zł/ha:						
	1992 r.	440	550	640	937	1756
	1996 r.	517	684	724	1056	1298
Wartość kredytów w 1996 r.						
zł/gospodarstwo		297	427	1091	1834	6190
zł/ha		34,5	47,4	109,1	152,8	290,6
Udział gospodarstw korzystających z kredytów [%]:						
	1992 r.	7,1	15,7	15,8	24,0	50,0
	1996 r.	19,0	30,1	38,6	44,0	70,0

- Niedopasowane relacje czynników produkcji i małe możliwości akumulacyjne powodują, iż wśród gospodarstw małych i niskodochodowych występuje bariera wyposażenia technicznego i zdolności adaptacyjnych do nowych uwarunkowań.
- Bariery społeczno-socjologiczne szczególnie związane z charakterem zatrudnienia, brakiem czasu wolnego, ograniczonymi możliwościami kształcenia, rozwoju kulturalnego, często prymitywnymi warunkami bytowania itp.

W warunkach gospodarki rynkowej bariery te powodują powiększanie się zróżnicowania dochodowego gospodarstw oraz obniżenie szans na dalszy rozwój. Ilustracją tej tezy są wyniki badań dotyczące zróżnicowania dochodowego ludności w rolnictwie [1].

Obecny stan chłopskiego rolnictwa rodzinnego w Polsce, ukształtowany zmianami i ewolucją, jakie dokonały się w ostatnich kilkudziesięciu latach i dotychczasowych procesach transformacyjnych wskazują na zasadnicze negatywne zjawiska, których przezwyciężenie nie jest możliwe w krótkim czasie bez odpowiednich dotacji i subsydiów. Dotyczy to w szczególności:

- zacofanej struktury gospodarczej kraju, charakteryzującej się dużym udziałem rolnictwa w zasobach produkcyjnych kraju, niskim poziomem efektywności, wysokim udziałem wydatków na żywność w budżetach ludności nierolniczej itp.,
- niekorzystnej relacji czynników produkcji w rolnictwie (duża liczba zatrudnionych i utrzymujących się z rolnictwa), skutkującej rozdrobnioną strukturą agrarną i wszystkimi wynikającymi stąd konsekwencjami (niska wydajność pracy, niskie dochody, niski potencjał inwestycyjny),
- występowania w rodzinnych gospodarstwach rolnych zróżnicowanych zjawisk opóźniających i ograniczających ich rozwój (mała skala produkcji, ograniczenia dochodowe i inwestycyjne, niski stopień wykształcenia, trudności adaptacyjne do potrzeb rynku),
- słabo rozwiniętej infrastruktury i organizacji rynku rolnego ukształtowanej w okresie transformacji rynkowej wynikającej z nieuzasadnionej likwidacji dawnych instytucji i struktur organizacyjnych oraz ograniczonych możliwości i zakresu tworzenia nowej infrastruktury wiejskiej (np. spółdzielczość wiejska),
- ciągle nie rozwiniętego systemu nowoczesnego agrobiznesu integrującego rolnictwo i rynek rolny, dominacji rolnictwa wobec pozarolniczych ogniw gospodarki żywnościowej, niskiej krajowej i międzynarodowej konkurencyjności rolnictwa,
- jasnego i kompleksowego określenia strategii i dróg rozwojowych rolnictwa polskiego, w tym szczególnie przyszłości gospodarstw rodzinnych w nowych

warunkach gospodarki rynkowej (określenie perspektywy rozwojowej tego sektora gospodarki czynione przez ekonomistów nie znajduje akceptacji wśród ośrodków rolniczych i partii politycznych),

- ograniczonych możliwości i wewnętrznych sił rozwojowych rozdrobnionego, biednego i źle zorganizowanego rolnictwa rodzinnego, nie wspieranego odpowiednim systemem własnych organizacji gospodarczych, społecznych i politycznych.

Optymalny rozmiar gospodarstwa i produkcji zwierzęcej

Dla wielu gospodarstw, które ze znanych powodów muszą egzystować jeszcze przez wiele lat, nie ma możliwości powiększania obszaru gospodarstwa, a więc zasadniczego czynnika wzrostu skali produkcji i poprawy efektów ekonomicznych. Szansą dla wielu gospodarstw o określonym obszarze może być wykorzystanie efektów tzw. optimum technologicznego, czyli wykorzystanie efektów postępu organizacyjnego, technicznego i biologicznego. Oznacza to, że w gospodarstwach rodzinnych należy dążyć i w pełni wykorzystać efekty produkcyjne, organizacyjne i ekonomiczne w zakresie:

- specjalizacji produkcji zarówno roślinnej, jak i zwierzęcej w gospodarstwie, a tym samym prowadzić do wzrostu skali produkcji bez wzrostu obszaru gospodarstwa;
- postępu technicznego w produkcji zwierzęcej umożliwiającego poprawę funkcjonalnego rozwiązania i technicznego wyposażenia istniejących budynków inwentarskich; oznacza to możliwość zwiększenia skali produkcji zwierzęcej z zastosowaniem niezbyt drogiej techniki oraz niezbyt wysokich kosztów inwestycyjnych (tab. 3);
- postępu organizacyjnego w produkcji i organizacji pracy (zmniejszenie pracochłonności i uciążliwości (tab. 3);
- postępu biologicznego, bezpośrednio oddziałującego na produktywność i jakość produktów rolniczych (wydajność, plenność, poprawa jakości produktów) oraz pośrednio — możliwości eliminowania drogich przemysłowych środków produkcji w wyniku wprowadzania odmian odpornych genetycznie na choroby i szkodniki, ochrona biologiczna, itp.
- umiejętności marketingowych (wspólne zakupy i sprzedaż dużych partii środków produkcji i produktów o jednolitym standardzie z pominięciem pośredników).

Tabela 3. Zmiany w nakładach robocizny [rbh/szt./rok] na obsługę krów [7]

Wyszczególnienie — grupy prac	Rodzaj obory							
	tradycyjna (I)				zmechanizowana (II)			
	Liczba krów w oborze z przychówkiem (reprodukcja prosta)							
	5	10	15	20	5	10	15	20
Obsługa bezpośrednia	938	1799	2614	3365	703	1200	1717	2150
Transport pasz objętościowych	36	72	108	144	9	18	27	36
Przygotowanie pasz	240	480	720	960	63	125	187	250
Pozostałe prace	77	144	200	246	52	94	125	147
Razem nakłady robotnikogodzin:								
— na stado	1291	2495	3642	4715	827	1437	2056	2583
— na sztukę	258	249	242	235	165	144	137	129
Razem nakłady robotnikominut/szt./dzień:								
— na stado	212	409	597	772	135,5	237	337,5	422
— na sztukę	42,4	40,9	39,8	38,6	27,1	23,7	22,5	21,1
Różnice w rbh (II – I obora)					464	1058	1586	2132
w %	100	96	94	91	64	56	53	50
Technologia produkcji:								
1. Rodzaj stanowisk	średnie				krótkie			
2. Dojenie	ręcznie				dojarka bańkowa			
3. Zadawanie pasz	wózkiem lub koszem				wózek o poj. 200 kg			
4. Ścielenie	przenoszenie widłami				wózek z drabinką			
5. Usuwanie odchodów	wózek lub taczka				przenośnik do obornika			
6. Pojenie	w korytach przy studni				poidła automatyczne			

Z powyższych stwierdzeń wynika, że duże możliwości przewyższenia ograniczeń w rozwoju i egzystowaniu gospodarstw rodzinnych tkwią w:

- rozwijaniu specjalizacji produkcji i pracy, co powoduje wzrost skali produkcji, oszczędność nakładów, poprawę efektów produkcyjnych itp., często bez wzrostu obszaru gospodarstwa,
- rozwoju zespołowych form gospodarowania i sąsiedzko-rodzinnych form mechanizacji produkcji,

Tabela 4. Optymalna liczba zwierząt w stadzie w zależności od technologii produkcji w gospodarstwie rodzinnym [5]

Wyszczególnienie — grupa zwierząt	Technologia produkcji			
	stanowiska podścielane		budynki bezściołowe	
	rbm na 1 szt. na dzień	optymalna liczba na 1 pracownika	rbm na 1 szt. na dzień	optymalna liczba na 1 pracownika
Krowy z jałówkami na reprodukację stada	20,0	23	12,5	36
Krowy mleczne	15,0	30	7,5	60
Cielęta w wieku do 4 miesięcy	5,0	90	3,0	150
Jałówki	3,5	130	2,0	225
Bukaty	2,0	225	0,9	500
Maciory — produkcja prosiąt	11,0	40	6,0	75
Maciory — produkcja tuczników	20,0	23	11,5	40
Tuczniki 20–105 kg	1,7	250	0,7	650
Owce — matki	2,5	180	1,5	300
Kury — nioski	0,15	3000	0,075	6000
Brojlery	0,0375	12000	0,025	18000

- możliwie pełnym wykorzystaniu postępu technicznego, szczególnie nawożenia, nasiennictwa, ochrony roślin i zwierząt, agrotechniki, zootechniki itp., tj. tych form, które nie są uzależnione od wielkości gospodarstwa,
- działalności różnych form spółdzielczości wiejskiej, kółek rolniczych, grup marketingowych, zrzeszeń rolniczych itp.,
- preferencyjnym systemie kredytowym, podatkach i ulgach podatkowych, polityce inwestycyjnej, ubezpieczeniowej, rentowej itp., które tworzą system wspomaganie gospodarstwa (interwencjonizm).

Z powyższych rozważań wynika wyraźnie, że dla wielu gospodarstw, będących obecnie w trudnym położeniu ekonomicznym, szansą na przetrwanie w najbliższych kilkunastu latach i możliwości poprawienia efektywności gospodarowania jest wykorzystanie efektów płynących przede wszystkim z postępu organizacyjnego. Przy ograniczonym jeszcze rynku ziemi jest to jedyna realna możliwość uzyskania oczekiwanych efektów i zagwarantowania przetrwania przez najbliższe lata.

Tabela 5. Optymalna skala i kierunek produkcji w gospodarstwach rodzinnych [4]

Powierzchnia użytków rolnych [ha]	Udział trwałych użytków zielonych	Kierunek produkcji w gospodarstwie	Optymalna wielkość stada zwierząt
5–10		— produkcja sadownicza	bez inwentarza
		— produkcja warzyw	bez inwentarza
		— produkcja jaj	6000 kur
		— produkcja brojlerów	18 000 w cyklu
5–10	10–30%	— produkcja prosiąt	20–40 macior
	> 30%	— produkcja mleka	6–10 krów
	do 10%	— produkcja warchlaków	10– 20 macior
		— tucz w cyklu zamkniętym	8–12 macior
		— tucz warchlaków	150–200 w cyklu
10–20	10–30%	— produkcja mleka i opas bukatów	10–20 krów
	> 30%	— produkcja mleka	20–30 krów
	do 30%	— produkcja mleka	20–30 krów
20–40	> 30%	— opas bukatów	50–80 bukatów
		— produkcja mleka (cykl otwarty)	30–40 krów
	do 20%	— produkcja roślinna z warzywami (do 10%)	bez inwentarza
> 40	> 20%	— produkcja bukatów	80–120 bukatów
		— produkcja owczarska	200–250 owiec
> 60	do 20%	— produkcja roślinna	bez inwentarza

Do jakich form organizacyjnych należy zatem dążyć, aby przeciwdziałać ujemnym następstwom mechanizmów gospodarki rynkowej oraz jakie podejmować zmiany kierunkowe efektywne na dzisiaj i w najbliższej perspektywie?

W tabeli 4 przedstawiono optymalną z technologicznego punktu widzenia liczbę zwierząt, do której należy dążyć, aby osiągnąć najlepsze efekty produkcyjne w gospodarstwie rodzinnym. W tabeli 5 przedstawiono natomiast optymalny obszar i kierunek produkcji w gospodarstwach rodzinnych, które spełniają wszelkie cechy gospodarstwa rodzinnego z uwzględnieniem poziomu rozwoju gospodarczego kraju. Tylko takie gospodarstwa będą miały szansę dalszego rozwoju i będą mogły konkurować na rynku europejskim i światowym.

Podsumowanie

Efekty produkcyjne i organizacyjne wskazują, iż główne czynniki dynamizujące gospodarke rodzinną i przełamujące objawy inercji produkcyjnej pochodzą z zewnątrz gospodarstw. Działają one przez mechanizm ekonomiczny, a wielkość środków produkcji kierowanych do rolnictwa decyduje o tempie postępu i nowoczesności w produkcji rolniczej i życiu rodziny chłopskiej. Zmiany w strukturze ekonomicznej gospodarstw rodzinnych wskazują, że tylko niewielka ich liczba charakteryzuje się obecnie zachowaniem dostosowawczym. Te gospodarstwa rodzinne dążąc do optymalnego wykorzystania czynników produkcji i konstruując różnorodne typy ich powiązań, zmieniają swą strukturę produkcyjną i dynamizują działania. Dynamizm oznacza tu zmianę technik wytwarzania oraz innowacje produkcyjne i organizacyjne.

Bariery i ograniczenia funkcjonowania gospodarstw rodzinnych sprawiają, że muszą one w określonym czasie podlegać ochronie i wspieraniu ze strony państwa. Ochrona powinna polegać na stosowaniu odpowiednich przepisów prawnych i innych środków zabezpieczających warunki egzystencji i rozwoju rodzin utrzymujących się z pracy na roli, powstrzymaniu wyludniania na wsi określonych rejonów kraju, zachowaniu osadnictwa i aktywności gospodarczej, właściwym utrzymaniu walorów środowiska naturalnego i kształtowaniu krajobrazu wiejskiego oraz rozwoju kulturalnym środowiska wiejskiego i rolniczego. Ochrona nie powinna jednakże utrwalać niekorzystnej na przyszłość, z ekonomicznego punktu widzenia, struktury obszarowej gospodarstw, struktury społeczno-zawodowej wsi i zacofanych technologii produkowania.

Doświadczenia rozwoju gospodarstw rodzinnych wskazują na charakterystyczną ewolucję poziomu i struktury produkcji. Obok przemian struktury agrarnej należy przyspieszyć zakres i rozmiar technicznego wyposażenia gospodarstw, poprawić wyraźnie organizację produkcji i pracy (uproszczenie produkcji, pogłębienie specjalizacji). W ich rezultacie zmieniają się szybko wyniki i relacje ekonomiczne (wzrost nakładów zewnętrznych, rozszerzenie zakresu usług, zmiana poziomu dochodów i stopy życiowej ludności rolniczej). Szczególną rolę odgrywa przy tym proces intensyfikacji produkcji, a więc dążenie do osiągnięcia możliwie najlepszych wyników produkcyjnych poprzez postęp biologiczny i organizacyjny.

Tempo rozwoju gospodarstw rodzinnych będzie w znacznej mierze zależało od przyjętej i realizowanej strategii rozwoju polskiego rolnictwa. A. Woś [3] określa strategię rozwoju jako cele, jakie chce się osiągnąć, program działań (ścieżki) rozwoju

rolnictwa w danym czasie. Biorąc pod uwagę stan polskiego rolnictwa, jego powiązania z gospodarką narodową, cele oraz układ preferencji dominujących grup rolników, perspektywę wejścia do Unii Europejskiej, a nade wszystko logikę procesów rozwojowych ustala, że największą szansę akceptacji społecznej i spełnienia się w nadchodzących dwu dekadach ma scenariusz rynku regulowanego, wzbogacony przez rozwiązania, jakie wynikają z zasad rozwoju zrównoważonego oraz głębokiej integracji europejskiej i światowej. Będzie to więc system mechanizmu rynkowego z umiarkowaną protekcją, przy respektowaniu zasad rozwoju ekonomicznie zrównoważonego oraz takiego stopnia otwarcia polskiego rolnictwa na zagranicę, jaki wynika z porozumienia GATT-WTO oraz naszego członkostwa w Unii Europejskiej.

Zmieniają się cele gospodarowania i status rolnika. Bardzo istotne jest zrozumienie potrzeby zmian, rozwoju oraz współpracy i integracji z innymi gospodarstwami oraz organizacjami i instytucjami. Powinno to zmusić rolników i społeczność wiejską do zainteresowania się takimi formami gospodarowania, które są najbliższe warunkom i potrzebom gospodarstw rodzinnych jak rozwój różnorodnych form organizacji gospodarstw — prostych form kooperacji, sprawnego funkcjonowania kółek rolniczych i innych form współdziałania gospodarstw, rozwój specjalizacji gospodarstw rodzinnych, a także powstanie instytucji i organizacji produkcyjnej obsługi rolnictwa funkcjonujących w wielu wypadkach na zasadzie non profit lub przy obniżonej stopie zysku, systemu zaopatrzenia i zbytu, preferencyjnego kredytu rolnego, rozwoju infrastruktury wiejskiej czy też zmiany w warunkach socjalno-bytowych ludności wiejskiej.

Literatura

-
- [1] Stańko S. Wyniki badań zmian dochodów ludności rolniczej. Materiały źródłowe uzyskane w ramach projektu badawczego 5 P06J02208.
 - [2] Tomczak F. 1997. Gospodarstwo rodzinne i jego ewolucja. W zbiorze: Gospodarstwo rodzinne wobec wymogów współczesnego rynku i Unii Europejskiej. SGGW, Warszawa.
 - [3] Woś A. 1995. Strategiczne cele rozwoju rolnictwa i jego otoczenia (studium teoretyczne). IERiGŻ, Warszawa.
 - [4] Żuk J. 1991. Optymalna skala produkcji w gospodarstwach indywidualnych. SGGW, Warszawa.
 - [5] Żuk J. 1990. Optymalna skala produkcji zwierzęcej w gospodarstwach indywidualnych. SGGW Warszawa.

- [6] Żuk J. 1997. Problemy dostosowawcze polskiego rolnictwa do wymogów Unii Europejskiej. W zbiorze: *Gospodarstwo rodzinne wobec wymogów współczesnego rynku i Unii Europejskiej*. SGGW Warszawa.
- [7] Żuk J. 1976. *Technologia produkcji zwierzęcej w gospodarstwach indywidualnych*. PWRiL, Warszawa.

The role of family farms in the restructurization of Polish agriculture

Summary

In the restructurization process of Polish agriculture the role of family farms is decisive. Only part of the existing farms has chances and possibilities for future development. On the current stage of development these farms must achieve technologically and economically optimal results. Their dimensions, structure and production technology should allow to obtain:

- high effectiveness of inputs,
- high soil productivity and level of yields adequate to inputs,
- high labour productivity,
- income sufficient to pay for production inputs.

The above conditions can be fulfilled only by those family farms which are rationally organized and represent the optimal size and specialization of production.

Dr Józef Żuk
Katedra Ekonomiki i Organizacji Gospodarstw Rolniczych
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego
ul. Nowoursynowska 166
02-787 Warszawa